

Hermeneutisch onderzoek naar creatieve processen

Tineke Abma

Muijen, S.C.A. *Metafoor tussen methode en magie. Narratief leren in organisaties en therapie*. Kampen: Agora, 2001. Dissertatie, 332 p. ISBN 90391 08587 ± € 29,90

Metafoor tussen methode en magie is een proefschrift van Heidi Muijen over creatieve trajecten en werkvormen in de geestelijke gezondheidszorg en het organisatieleven. Aanleiding vormde de opkomst van creativiteit en creatieve werkvormen in beide sectoren. In de geestelijke gezondheidszorg weerspiegelt deze ontwikkeling zich in het werken met beeldende vormgeving, muziek en dans. Creatieve therapie staat echter steeds meer onder druk nu bedrijfsmatige concepten hun intrede doen in de gezondheidszorg en efficiency en effectiviteit dominante parameters zijn geworden. In de wereld van de management- en organisatieconsultancy winnen creatieve trainingen terrein, in de vorm van bijvoorbeeld survivaltochten en de 'techniek' van het metaforisch herkadere van (organisatie)problemen. En ook op het terrein van coaching en advies is het niet langer ongebruikelijk om met beeldende middelen te werken.

Muijen veronderstelt dat creativiteit in beide sectoren een tegenhanger vormt voor de rationele en verzakelijkte cultuur in organisaties en dat het gebruik van creatieve werkvormen in potentie een mogelijkheid tot humanisering inhoudt. Ze onderbouwt dit als volgt: creatieve werkwijzen stimuleren menselijke vormen van communicatie en samenwerking in organisaties zodat mensen beter tot hun recht komen en ze zich persoonlijk kunnen ontwikkelen. Muijen is echter beducht voor het instrumenteel inzetten van creativiteit; dan is creativiteit slechts een middel dat therapeutische en managementdoeleinden dient. Van een echte humanisering kan alleen sprake zijn wanneer de creatief therapeut, trainer of adviseur in dialoog treedt over de doelstellingen en een herijking kan plaatsvinden. Om de humanistische belofte en werking van creativiteit te verkennen, volgt Muijen twee paden. Enerzijds voert zij een filosofische studie uit, anderzijds verricht zij empirisch onderzoek. De filosofische studie omvat een literatuuronderzoek naar opvattingen en achterliggende assumpties aangaande creativiteit binnen de creatieve therapie en organisatie en management vanuit een hermeneutische benadering. De empirische studie omvat een uitwisselingsproject tussen creatief therapeuten en trainers.

De filosofische studie mondt uit in een tentatief conceptueel kader waarin de werking van creativiteit wordt beschreven. Centraal uitgangspunt is dat mensen hun wereld interpreteren en daarbij gebruikmaken van talige of andere symbolen en beelden. Muijen maakt geen hiërarchisch onderscheid tussen abstracte en narratieve vormen van weten, vandaar dat zij spreekt over de metaforiek van communicatie. Verder gaat ze ervan uit dat communicatie werkt op twee niveaus: betrekings- en inhoudsniveau. We reageren met andere woorden niet alleen op de inhoud van een boodschap, maar ook op de emoties die deze oproept en wat de uitspraak zegt over de interactie met de spreker. Het bijzondere van creatieve werkvormen is dat zij dit betrekingsniveau expliciet maken. Om deze werking aan te duiden, spreekt Muijen van 'levende metaforen'; een begrip dat zij leent van Paul Ricoeur. Wat normaal onbesproken blijft, krijgt via de creatieve middelen expliciet vorm.

Dit tentatieve model past zij aan op basis van een veldstudie. Deze veldstudie duidt ze aan als een actieonderzoek, gericht op de verbetering van de werksituatie van twee groepen professionals, beeldend therapeuten en creatieve organisatie-trainers, door middel van de uitwisseling van ervaringsdeskundigheid. De looptijd van de veldstudie bedroeg een jaar en bestond uit een aantal fasen. De eerste fase bestond uit een serie van achttien semi-gestructureerde interviews met respondenten uit de genoemde groepen. De vraagstelling verschilde per werkveld. Terwijl de vragen voor beeldend therapeuten zich toespitsten op de organisatorische inkadering van creatieve therapie, waren de vragen voor organisatie-trainers erop gericht zich creatieve middelen eigen te maken zonder een officiële opleiding. Een bijzonderheid was de mogelijkheid om ook een beeldend antwoord te geven op sommige vragen. De tweede fase bestond uit twee bijeenkomsten, respectievelijk met zeven trainers en met tien beeldend therapeuten. De bijeenkomst met beeldend therapeuten richtte zich op de uitwisseling van concrete professionele ervaring en op de verbetering van de werksituatie. De trainersbijeenkomst had een meer reflexief karakter. De derde fase van de veldstudie betrof een gemengde bijeenkomst met vier trainers en zeven therapeuten. Hierin werden de verschillende oriëntaties, zoals naar voren gekomen in de tweede fase, verwerkt in de opzet door te praten over de professionele identiteit ten opzichte van de andere beroepsgroep (reflexief) en door in kleine subgroepen te reageren op casuïstiek rond de communicatiekloof tussen management en werkvloer (praktisch).

Wat Muijen van de betrokkenen in het uitwisselingsproject leert, is dat ze haar tentatieve model moet dynamiseren. Het aangepaste model representeert de emotionele beweging en psychodynamiek die ontstaat in creatieve proces-

sen en is daarmee consistent. Spannender is de dynamiek die ontstaat doordat de participanten in de dialoog met de onderzoeker iets onverwachts naar voren brengen. Zij blijken namelijk niet zoveel interesse te hebben in het model van de onderzoeker, maar willen praten over hun professionele identiteit en de context waarin zij werken. Beeldend therapeuten willen bijvoorbeeld praten over de bureaucratische en verzakelijkte omgeving waarin zij hun werk moeten doen. Creatieve organisatietrainers willen vooral met elkaar praten over hun werkwijze.

Muijen heeft een doorwrocht en lijvig boek geschreven, dat niet altijd even toegankelijk is door haar academische stijl. In dat opzicht is dit typisch een dissertatie. Muijen erkent in haar voorwoord dat zij niet even consistent is doordat zij lezers vooral op hun cognitie aanspreekt en de andere, door haar zo belangrijk geachte communicatiekanalen onbenut laat. Dat is jammer, want in haar voorwoord laat ze zien dat ze wel degelijk beschikt over de vermogens om lezers op emotioneel vlak aan te spreken. In haar legitimatie voor een meer passende vorm had zij zich bovendien kunnen beroepen op een zich ontwikkelende, meer persoonlijke en narratieve stijl binnen academische publicaties. Een ander aandachtspunt is de spanning tussen enerzijds het onderzoek naar de werking van creatieve processen en anderzijds de vraag of creatieve werkprocessen humaniserend werken. Die laatste vraag is ondergeschikt aan de vraag naar de werking van creatieve processen en de vraag naar de humaniserende meerwaarde wordt daardoor niet geheel overtuigend beantwoord. Muijen beschrijft wel in theoretisch opzicht welke voorwaarden noodzakelijk zijn om humanistische waarden te realiseren, maar doet geen empirische uitspraken over de humaniserende meerwaarde in de praktijk. Bovendien vernemen we niet wat de betrokkenen zelf vinden van de humaniserende potentie van hun werk. Wellicht staat de semi-gestructureerde vragenlijst enigszins op gespannen voet met de wens om een actieonderzoek te doen: empowerment vraagt immers om uit te gaan van de thema's die door betrokkenen zelf als relevant worden aangemerkt. Ondanks deze minder sterke punten sta ik sympathiek tegenover deze studie. De combinatie van een filosofische studie met een empirisch veldstudie is vrij uniek en origineel, en kan veel vruchten afwerpen doordat het de filosofie speelser en de empirie reflexiever maakt. Het conceptueel model dat Muijen heeft ontwikkeld, is relevant in zowel theoretisch als praktisch als maatschappelijk opzicht. Methodisch is het werken met creatieve middelen interessant omdat deze de mogelijkheid erkennen dat betekenis niet alleen woordelijk wordt gecommuniceerd. Het werken met groepen sluit aan bij de dialogische en hermeneutische uitgangspunten en heeft veel opgeleverd in termen van over en weer van elkaar leren. Lezers kunnen in dit

boek kennis nemen van de *state of the art* in de creatieve therapie en creatief organisatiewerk. Muijens conceptualisatie van de werking van creatieve processen kan voor professionals die met creatieve middelen werken, behulpzaam zijn om het eigen creatieve handelen of dat van collegae beter te begrijpen en aan buitenstaanders uit te leggen. Onderzoekers die volgens de kwalitatieve traditie werken kunnen het boek als inspiratie gebruiken om filosofische concepten met empirisch onderzoek te verbinden. Lezers moeten wel bereid zijn om het boek te zien als een studieboek dat intensieve lezing en studie vergt.

Over de samenklank van filosofische en levende metaforen in een onderzoeksdialoog

Reactie op de boekbespreking door Tineke Abma

Heidi Muijen

Voor mij als auteur is het verheugend te merken dat de zaak die mij zo intensief heeft beziggehouden tijdens het verrichten van promotieonderzoek en met het schrijven van een proefschrift, aandacht krijgt van een gewaardeerde geestverwante. Graag ga ik in op een kritische noot in Abma's bespreking, zonder die overigens te willen wegpoetsen. Ik besef goed dat de stijl van mijn boek de toegankelijkheid voor een breed publiek bemoeilijkt. In positieve zin volgt hieruit dat het onderwerp van mijn studie een bredere belangstelling kennelijk verdient! Dat vind ik op zichzelf al een verheugende erkenning. Inderdaad heb ik mij met dit proefschrift gevoegd in een academische traditie, wellicht meer dan dat ik mij heb aangesloten bij vernieuwers van deze traditie. Niettemin was mijn schrijven erop gericht om 'van binnenuit' – binnen de gebruikelijke kaders van een academisch proefschrift – een vernieuwing of misschien beter een *verrijking* van het vakfilosofische denken en jargon te bewerkstelligen. Dit heb ik gedaan door de metaforiek van de filosofische vaktaal te laten weerklinken in de dialoog met de praktijk en vice versa, door de levende metaforen uit de veldstudie door te laten werken in het filosofische jargon. Of dit inderdaad – behalve in het voorwoord – ook elders in het boek manifest wordt, laat ik vanzelfsprekend graag aan lezers over. Door een andere kritische lezer is deze wisselwerking van filosofische en praktische betekenis-kaders als 'Leven (z)onder toezicht' geïnterpreteerd (Harrie Regtering in *Filosofie* okt/nov. 2003, p. 48-49). Deze lezing van mijn boek legt het accent treffend op het belang van de door mij geschetste 'dialogische middenpositie': een existentiële